

A tanítványok kiválasztása és elhívása

The Election and Calling of the Disciples

Jesus' calling and sending was chronologically followed by the vocation and election of the disciples. The call and election happened in accordance with Jesus' and the Father's sovereign will. According to Mk 3,13 Jesus called to himself those whom he wanted, but we know that he followed and completed the Father's will. Luke records that Jesus spent the night previous to the election of the disciples by praying to the Father (Lk 6,12–13). The story of the disciples' vocation shows several resemblances with the call stories of the Old Testament prophets, especially the call of Elisha by Elijah (1Kgs 19,19–21). Karl Heinrich Rengstorf strongly refutes this view because he thinks that in the Old Testament did not exist the master-disciple relationship. Although many agreed, at this point he is wrong, Jesus' disciples do not have to be on probation and live isolated the followers of the Teacher of Righteousness in Qumran. The disciples of the Nazarene show several similarities with the Hellenistic disciples, especially with the cynics, but they cannot be confused with these. In the lives of the Hellenistic and the rabbi disciples wisdom and the study and assimilation of the Torah played an extremely important role. Contrary to the latter Jesus' disciples received calling primarily for service. Jesus taught the message and love of the Father, lived it in front of his disciples in order that they may continue his mission. In those times the candidates could choose the master, but Jesus chose his disciples himself. The followers of philosophy and the disciples of the rabbis could surpass their masters, but for Jesus' disciples it was enough to be like the one that called. Some of Jesus' disciples followed John the Baptist earlier, who also had a well defined group of disciples. The Twelve abandoned their occupations (Mk 1,18.20; cf. Mt 4,20.22; Lk 5,11.28), homes (Mk 1,29), relatives (Mk 1,20; cf. Mt 4,22; Mk 1,30), in one word everything (Mk 10,28; cf. Mt 19,27; Lk 5,11.28) immediately after the calling. Above all these they had to give up their own lives, to share in the master's destiny.

Keywords: disciple, apostle, election, calling, master.

Isten küldte el Jézust az általa teremtett világba. Ez a küldetés tanítást, prédikálást, gyógyítást, szolgálatot és szenvedést jelentett. A misszió a zsidókhöz és minden néphez szólt. Jézus ennek a munkának a folytatására választotta ki és hívta el tizenkét tanítványát.

1. Elhívás

A szinoptikus evangéliumokban három helyen olvassuk a tanítványok elhívásáról. Először Simon (Péter) és András,² Jakab és János elhívás-történetével találkozunk Mk 1,16–20; Mt 4,18–22 és Lk 5,4–11-ben³. Másodszer az Alfeus fiának (Máténak, Lévinek) az elhívását

1. Egyetemi előadótanár, BBTE Református Tanárképző Kar, email: csemeteri@yahoo.com.

2. CARSTEN PETER THIEDE, *Simon Peter*, Exeter, The Paternoster Press, 1986. 22.

3. Lk 5,4–11 beszámolójából hiányzik András nevének megemlítése. A szinoptikus evangéliumokon kívül

jegyezték fel Mk 2,14; Mt 9,9 és Lk 5,27–28-ban. Harmadszor pedig a tizenkét tanítvány (apostol) elhívása áll előttünk Mk 3,13–19 és Lk 6,12–16 igeszakaszokban.⁴ Vizsgáljuk meg részletesebben ezeket az elhívás-történeteket.

Mk 1,16–20-ban találkozunk először az első négy tanítvány elhívásáról szóló beszámolóval. A legtöbb írásmagyarázó három összetevő elemet⁵ vél felfedezni a történetben (ami megismétlődik 2,14-ben, vö. Mt 8,18–22), mégpedig az alaphelyzetet (Mk 1,16.19; vö. ószövetségi párhuzamként 1Kir 19,19a-t), a hívást (Mk 1,17.20a; vö. 1Kir 19,19b) és a választ erre a hívásra⁶ (Mk 1,18.20b; vö. 1Kir 19,20–21). Márk az evangélium elején említi e négy tanítvány elhívását, ami kiemeli egyrészt azt a fontos szerepet, amit Jézus nekik tulajdonít,⁷ másrészt pedig az evangélista ezzel érzékelteti, hogy a tanítványok kezdetől fogva Jézussal voltak és így hiteles hordozói a hagyománynak⁸ (ezt több szentírásbeli igehely is bizonyítja: Lk 1,1–2; ApCsel 1,21–22; 10,37–39). A szöveg szerint Galileában történik az elhívás, ahol Simon⁹ és András,¹⁰ Jakab és János halásznak. A „*halászkok voltak*” megjegyzés egyrészt tudósít a foglalkozásukról, másrészt viszont előkészíti a helyzetet az ‘emberhalászokká’¹¹ való elhívásra (Mk 1,17). Jézus elhívása teljesen megváltoztatja a tanítványok életmenetét. A „*Δεῦτε ὀπίσω μου*” egyike a különböző kifejezéseknek, amelyek utalnak a Jézus követésére (vö. ἀκολουθεῖν – 1,18; 2,14–15; 8,34; ἔρχομαι ὀπίσω – 8,34 var.; ἀπέρχομαι ὀπίσω – 1,20). A felszólítás képanyaga utal a tanítványok szerepére és mesterükhöz való viszonyára. Jézus és a tanítványai megjelenésükben hasonlítottak egy

pedig (Jn 1,35–45-ben) András az, aki szól Jézusról testvérének, Péternek.

4. A Máté evangéliumában nem találjuk meg ennek az eseménynek a pandanját.
5. James Donaldson négy pont köré csoportosítja a történetet, és a fentebb említetteken kívül beszél arról is, hogy az elhívás a szolgálatra nézve történik. JAMES DONALDSON, „*Called to Follow: A Twofold Experience of Discipleship in Mark*,” *Biblical Theology Bulletin* 5, No. 1, 1975. 69.
6. MICHAEL G. STEINHAUSER, „*Part of a 'call story'* [Mk 10:50],” *The Expository Times* 94, Ap 1983. 205; ROBERT A. GUELICH: *Mark 1–8:26*, Word Biblical Commentary 34A, Dallas, Texas, Word Books, 1989. 49.
7. ERNEST BEST, *Disciples and discipleship – studies in the Gospel according to Mark*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1986, 115.
8. JACOB JERVELL, *Luke and the people of God* (Minneapolis, Minnesota: Augsburg Publishing House, 1972), 96; MARY ANN BEAVIS, *Mark's Audience* (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd /JSOT Press/, 1989), 182; DÓKA ZOLTÁN, *Márk evangéliuma* (Budapest: Ordass Lajos Baráti Kör, 1996), 24–25.
9. Helga Frisch berlini lelkész nő a képtelen ötlettel állt elő, hogy Péter nő volt és így nyert elhívást: HELGA FRISCH, „*Was Petrus eine Frau? Die Geschichte von der Jüngerin Simone*,” *Petrus, der Fels des Anstoßes*, hrsg. Raul Niemann (Stuttgart: Kreuz Verlag, 1994), 97–98.
10. Mindkét név görög – állítja Robert A. Guelich, de megjegyzi, hogy a ‘Simon’ névnek van héber megfelelője is ‘Simeon’ alakban: GUELICH, *Mark 1...* 50. O. Cullmann, W. H. Wuellner és M. Hengel megjegyzik, hogy ez jelzi abban a korszakban Palesztina hellenizálásának mértékét. OSCAR CULLMANN, *Peter. Disciple-Apostle-Martyr: a historical and theological study* (London: SCM Press Ltd, 1953), 22; WILHELM H. WUELLNER, *The Meaning of 'Fishers of Men'*, New Testament Library (Philadelphia: Westminster, 1967), 30–31; MARTIN HENGEL, *The Charismatic Leader and His Followers* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1981), 61–65.
11. WERNER H. KELBER, „*Apostolic Tradition and the Form of the Gospel*,” *Discipleship in the New Testament*, ed. by Fernando F. Segovia (Philadelphia: Fortress Press, 1985), 37; WHITNEY TAYLOR SHINER, *Follow Me! Disciples in Markan Rhetoric*, SBL Dissertation Series 145 (Atlanta: Scholars Press, 1995), 175–176.

korabeli rabbi-iskolához.¹² Martin Hengel élesen tiltakozik az ellen, hogy a 'tanítványságot' vagy a 'követést' a rabbi-írásstudók mintájára képzeljük el.¹³ Hengel részletesen bebizonyítja, hogy a 'követő', mely a 'tanítvány' rokon értelmű szava, inkább a keresztyénségből ered, mintsem a zsidóságból.

A tanítványok rögtön (εὐθύς) elhagyják a hálóiakat és követik Jézust.¹⁴ Válaszuk tehát azonnali és igenlő (Mk 1,18.20b; vö. ószövetségi párhuzamként 1Kir 19,20–21). A rövid beszámoló Jézus hívására és a tanítványok engedelmes válaszára összpontosít. Sokféle vélemény ellenére mindenki egyetért azzal, hogy a hívás Jézustól származik.¹⁵ Jézus különbözik ebben a korabeli rabbiktól (רַב) és filozófusoktól, akiket mesterüknek választhattak a tanítványjelöltek (תַּלְמִיד). Rudolf Bultmann szerint ez a történet inkább a Mesterről szól, aki elhív, mintsem a tanítványokról, akik követik őt.¹⁶

Mk 1,19–20-ban a Zebedeus fiakról olvasunk, Jakabról és Jánosról, akik egy közel levő csónakban voltak apjukkal és a napszámosokkal. Jézus őket is hívja, ők pedig követésére indulnak. Míg Simon és András csak a foglalkozásukat hagyták hátuk mögött¹⁷ (δίκτυα), addig Jakab és János a foglalkozásukon kívül apjukat is otthagyták. Az első négy elhívott tanítvány neve nem csupán jobban ismert a többi tanítványokénál, hanem egy szűkebb tanítványi kört is képeztek, amely gyakrabban volt Jézussal¹⁸ (1,29; 13,3). Időnként csak a Péter, Jakab és János nevével találkozunk ebben a szűkebb körben¹⁹ (5,37; 9,2; 14,33).

12. ANSELM SCHULZ, *Nachfolgen und Nachahmen: Studien über das Verhältnis der neutestamentlichen Jüngerschaft zur urchristlichen Vorbildethik*, Studien zum Alten und Neuen Testament 6 (München: Kösel, 1962), 7–32; WALTER SCHMITHALS, *Das Evangelium nach Markus*, 2/1 Kapitel 1–9,1. Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament (Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus Gerd Mohn, und Würzburg: Echter Verlag, 1979), 167; VARGA ZSIGMOND J., „Jézus a tanító,” *Theologiai Szemle*, új folyam XXVIII. 1. szám, (1985. jan–febr.): 4.

13. HENGEL, *The Charismatic...* 51–52.

14. DÓKA, *Márk...* 26.

15. GÜNTHER BORNKAMM, *Jesus von Nazareth*, Urban-Bücher 19 (Stuttgart: Kohlhammer, 1956), 135; GERHARD BARTH, „Matthew's understanding of the Law,” *Tradition and Interpretation in Matthew*, (eds.) Günther Bornkamm, Gerhard Barth & Heinz Joachim Held, trans. Percy Scott (London: SCM Press Ltd, 1963), 105; CARL CLIFTON BLACK, *The Disciples according to Mark* (Sheffield: Sheffield Academic Press /JSOT/, 1989), 41; JOSEPH A. FITZMYER, *Luke the Theologian* (London: Geoffrey Chapman, 1989), 125; MICHAEL JAMES WILKINS, *Following the Master: discipleship in the steps of Jesus* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1992), 107–108.

16. RUDOLF BULTMANN, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 29 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966–1967), 59.

17. Jóllehet Mk 1,29–30 szerint Simonnak és Andrásnak volt családja és háza is.

18. RAYMOND E. BROWN, KARL P. DONFRIED, JOHN REUMANN (eds.), *Peter in the New Testament – A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars* (London: Geoffrey Chapman, 1973), 61; DÓKA, *Márk...* 25.

19. JOHN JAMES VINCENT, *Disciple and Lord: The Historical and Theological Significance of Discipleship in the Synoptic Gospels*, Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Theologischen Fakultät der Universität Basel (Sheffield: Sheffield Academy Press, 1976), 38; DAVID RHOADS and DONALD MICHIE, *Mark as Story* (Philadelphia: Fortress Press, 1982), 122; JAMES D. G. DUNN, *Jesus' Call to Discipleship* (Cambridge: University Press, 1992), 108.

Mt 4,18–22 nagyrészt a Mk 1,16–20-ban olvasható szavakkal mondja el az első négy tanítvány elhívását.²⁰ Ulrich Luz megjegyzi, hogy a ἄλιεις ἀνθρώπων²¹ kifejezés félreérthetetlen a Máté evangéliumában, és a halászháló példázata is utal a missziós feladatokra (vö. Mt 13,47).²² Az ἀκολουθέω ige nagyon fontos szerepet játszik Máté evangéliumában és nagyrészt a tanítványsággal áll kapcsolatban. Akármennyire is hangoztatható, hogy a tanítványok egy külön csoportot képeztek, az ἀκολουθέω igének a sokaságra való vonatkoztatása 4,25-ben arra utal, hogy a tanítványok Jézus-követése nem különíthető el mereven a tömeg Jézus-követésétől.²³ Mivel csak négy tanítvány elhívásáról olvashatunk itt, (és 9,9-ben a Mátééről) világos, hogy elhívásuk története képviseli a többi tanítványok elhívásának történetét is. Máté abban is követi Márkot, hogy ezt az igeszakaszt a Jézus ige hirdetése után (vö. Mk 1,15) és a tényleges tevékenységéről szóló beszámoló elé helyezi²⁴ (Márknál mégis megtalálható Jézus szolgálatának összefoglalása²⁵).

Ez a logikus felépítés ellentétben áll Lukács beszámolójával, ahol az elhívás csupán az ötödik fejezetben olvasható, miután Jézus kapernaumi tevékenységéről tudomást szerzünk, és Simonról is említés történik (Lk 4,38). Lukács talán az elhívás fontosságára gondolva számol be arról sokkal részletesebben, mint Márk²⁶ és Máté. A lukácsi elhívás-történet a csodálatos halfogás történetével van összekapcsolva (5,1–11).²⁷ Itt is utalás történik az emberhalászatra, jöllehet egy másik ige segítségével (ζωγρέω). Lukács úgy számol be az eseményekről (Márkkal ellentétben), hogy az elhívás csupán a Jézussal való megismerkedés és mennyei hatalmának megtapasztalása után következett be.²⁸ Az elhívottak választásáról is más beszámoló áll előttünk (5,11). Jézus egyelőre az ő társaságába fogadta őket,

20. L. MORRIS közli, hogy ezt a történetet Máté 89, Márk pedig 82 szóval írja le, melyekből 54 közös: LEON MORRIS, *The Gospel According to Matthew*, Pillar New Testament Commentary (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1992), 84.
21. A. CARR „sűrített példázatnak” nevezi ezt a szókapcsolatot: A. CARR, *The Gospel according to St. Matthew* (Cambridge: University Press, 1896), 109.
22. ULRICH LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband, Mt 1–7*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 1/1. Zürich, Einsiedeln, Köln: Benziger Verlag, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1985. 175.
23. Ibid. 176.
24. HERMAN N. RIDDERBOS, *Matthew*, trans. Ray Togtman (Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1987), 76.
25. DONALD A. HAGNER, *Matthew 1–13*, Word Biblical Commentary 33A (Dallas, Texas: Word Books, 1993), 75.
26. A. R. C. LEANEY, *A Commentary on the Gospel according to St. Luke* (London: Adam & Charles Black, 1958), 54.
27. RUDOLF PESCH, „Der reiche Fischfang, Lk. 5,1–11/John 21,1–14. Wundergeschichte – Berufungserzählung – Erscheinungsbericht,” *Kommentare und Beiträge zum Alten und Neuen Testament* (Düsseldorf: Patmos, 1969), 53–84; E. SCHWEIZER, *The Good News According to Luke*. Translated by David E. Green. London: SPCK, 1984. 101.
28. JOHN MARTIN CREED, *The Gospel According to St. Luke* (London: Macmillan, 1942; reprint, London: Macmillan, 1957), 75 (a lapszámok az utánnymott példányból valók); I. HOWARD MARSHALL, *The Gospel of Luke. A Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary. Exeter: The Paternoster Press, 1978. 199.

hogy a tanításra képezze őket.²⁹ Gerd Theißen az elhívás-történet mögött álló szociális indítékokra hívja fel a figyelmet. Jézus egy eredménytelen halászással eltöltött éjszaka után hívja el Pétert. A szakmában megtapasztalt frusztráció és a meghitt otthonnal való szakítás bizonyos kapcsolatban állnak egymással, még akkor is, ha nem ez a történet fő mondanivalója.³⁰ John Nolland megjegyzi, hogy a hívás mögött, akárcsak Jézus küldetése mögött (4,43) az embereket kereső Isten áll.³¹ Péter, a szakértő halász, megérzi a halfogás kapcsán, hogy rendkívüli dolog történt és úgy viselkedik, mint az ószövetségi kegyesek Isten jelenlétében (Gen 18,27; Jób 42,6; Ézs 6,5).³² Lukácsnál az emberhalásszá létel ígérete egyes számban van megfogalmazva, mintha csak Péternek szólna (Lk 5,10). Ezzel már előre van vetítve az a kiemelkedő szerep (*primus inter pares*), melyet Péter be fog tölteni az Apostolok Cselekedeteiről írt könyvben.³³

Ezek a beszámolók három tényre hívják fel a figyelmet a tanítványsággal kapcsolatosan. Először arra, hogy maga Jézus az, aki elhívja a tanítványait, mert ő dönti el, hogy ki követheti őt. Márknál minden előzetes kapcsolat hiánya arra szolgál, hogy még jobban kiemelje Jézus önálló döntését az elhívás és az elhívott személyek felől. Másodszor arra, hogy a tanítványok egyrészt igenlően válaszolnak, amikor engedelmesen követik Jézust, másrészt pedig tagadóan, amikor szakítanak addigi foglalkozásukkal és (Jakab és János esetében) apjukkal. A tanítványság tehát feltételezi a korábbi életvitel és kapcsolatok elhagyását.³⁴ Harmadszor pedig arra, hogy a Mk 1,17-ben elhangzó ígéret előrevetíti az új hivatás mibenlétét, az emberhalászatét (nem a törvénytannulmányozását, mint a rabbi-tanítványok esetében). Jézus képessé teszi a tanítványait a követésére, a küldetésében és szolgálatában való osztozásra, és végül szolgálatának folytatására.³⁵ Talán a testvérek kettesével való elhívása is utal a későbbi páronkénti kiküldetésre (vö. 6,7).³⁶

Mk 2,14-ben a Lévi elhívásával találkozunk, ami még rövidebben van feljegyezve, mint az első négy tanítvány elhívása. A legtöbb írásmagyarázó együtt tárgyalja a 2,13–17 igeszakaszban található verseket, de bennünket itt csak a pusztá elhívás és a rá adott vá-

29. KÁLVIN JÁNOS, *Evangéliumi harmónia. Magyarázat Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Fordította Rábold Gusztáv. I. kötet Kolozsvár: [s. n.], 1939, 164.

30. GERD THEISSEN, *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 19 (Tübingen: J. C. B. Mohr / Paul Siebeck/, 1989³), III.

31. JOHN NOLLAND, *Luke 1–9:20*. Word Biblical Commentary 35A. Dallas, Texas: Word Books, 1989. 223.

32. ALFRED PLUMMER, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to S. Luke*. The International Critical Commentary. Edinburgh: T. & T. Clark, 1964⁸, 145; LEON MORRIS, *Luke*, Leicešter: Inter-Varsity Press; Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1990. 125; FRED B. CRADDOCK, *Luke*. Interpretation series: A Bible Commentary for Teaching and Preaching. Louisville, KY: John Knox Press, 1990. 70.

33. BROWN, DONFRIED, REUMANN (eds.), *Peter...* 110. 115 és 119.

34. PAUL J. ACHEMEIER, *Mark*, Proclamation Commentaries (Philadelphia, Pennsylvania: Fortress Press, 1975), 94.

35. THEODORE J. WEEDEN, *Mark – Traditions in Conflict* (Philadelphia: Fortress Press, 1971), 27; ROWLAND HOGBEN, *Vocation* (London: The Inter-Varsity Fellowship, 1944⁴), II.

36. GUELICH, *Mark 1...* 50–53.

lasz érdekel. Rudolf Bultmann biográfiai apophthegmának nevezi a történetet.³⁷ Fritz Herrenbrück szerint a Mk 2,13k-ben felvázolt elhívás-történet szerkezete az Elizeus elhívás-történetére épül (1Kir 19,19).³⁸ W. Grundmann és R. A. Guelich megjegyzi, hogy Lévi elhívása ugyanúgy zajlik, mint az első négy tanítványé.³⁹ Jézus a tenger mellett jár, meglátja Lévit, akit elhív, Lévi pedig engedelmeskedve követi őt. Itt arról szerzünk tudomást, hogy Jézus elhív egy τελώνης-t és ennek köszönhetően μαθητής lesz belőle. Ezra P. Gould úgy magyarázza Lévi válaszána azonnalíságát, hogy Jézus már megfelelően hosszú időn keresztül tanította az embereket és így a hívás krízisét okozhatott Léviiben, amely döntést eredményezett.⁴⁰ Feltűnő, hogy Lévi neve csak itt és Lk 5,27-ben fordul elő. Mt 9,9-ben a Máté név szerepel, 10,3-ban pedig Máté neve után a „vámszedő” jelzőt találjuk. Sokan M. J. Lagrange-t követve úgy magyarázták ezt az eltérést, hogy a vámszedőnek két sémi neve volt (Lévi/Máté),⁴¹ jóllehet sokkal gyakoribb volt a sémi és a görög/római név párhuzamos birtoklása (Saul-Pál, János-Márk). Lévi is szakít korábbi kapcsolataival,⁴² de az ő esetében sokkal fontosabb az a tény, hogy vámszedő. Ez azt jelenti, hogy kívül esik az Istent tisztelők közösségén. Ezért az ő elhívása különösen kegyelmes cselekedetnek nyilvánul.⁴³ Korábban áthághatatlan válaszfalak válnak semmivé Lévi elhívása által. Ugyanakkor ez utalás arra is, hogy az elhívás-történetben nem az elhívott személye, hanem az elhívó személye bír különös fontossággal.⁴⁴

A Mt 9,9-ben Jézus ugyanazzal a szó szerint megegyező rövid hívással fordul Má téhoz, és Máté engedelmes válasza ugyanazokkal a szavakkal jegyeztetett fel, mint Mk 2,14-ben.⁴⁵ A követésre való felhívás jelen idejű parancsoló módja utal a Jézus követésének folytonos voltára.⁴⁶ Donald A. Carson azt írja Mátéval kapcsolatosan, hogy folyékonyan kellett beszélnie arámiul és görögül, ezen kívül pedig meg lehetett szokva a pontos feljegyzések készítésével. Ez később nagy segítségére szolgált, amikor Jézus szolgálatáról készített feljegyzéseket és megfogalmazta az evangéliumát.⁴⁷ Eduard Schweizer úgy magyarázza a 'Lévi' név 'Mátéval'⁴⁸ való helyettesítését, hogy mivel Lévi neve nem fordul elő

37. BULTMANN, *Die Geschichte...* 26; BOLYKI JÁNOS, *Jézus asztalközösségei*, Újszövetségi-patrisztikai kutatások I. kötet (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Nyomdája, 1993), 64.

38. FRITZ HERRENBRÜCK, *Jesus und die Zöllner*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 41 (Tübingen: J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, 1990), 237.

39. GRUNDMANN, *Markus...* 79; GUELICH, *Mark 1....* 99.

40. GOULD, *Mark...* 41.

41. Marie-Joseph Lagrange megemlíti, hogy a Nabateus feliratokban olvasható a מִתְקַרָּא kifejezés ('ragadványnévvél') két sémi név között: MARIE-JOSEPH LAGRANGE, *Évangile selon saint Marc*, Études Bibliques (Paris: J. Gabalda, 1947⁸), 42.

42. DIETRICH BONHOEFFER, *The Cost of Discipleship* (London: SCM Press Ltd, 1988¹⁵), 48.

43. EDUARD SCHWEIZER, *Lordship and Discipleship* (London: SCM Press Ltd, 1960), 13; DÓKA, *Márk...* 46.

44. DONALDSON, „Called...”, 70.

45. DAVIES és ALLISON, *Matthew 2....* 96.

46. MORRIS, *Matthew...* 219.

47. DONALD A. CARSON, *When Jesus Confronts the World* (Leicester: Inter-Varsity Press, 1987), 75.

48. FLOYD VIVIAN FILSON, *A Commentary on the Gospel According to St. Matthew* (London: Adam & Charles Black, 1971²), 118.

a tizenkét tanítvány névsorában, és Máté evangéliumában kizárólag a tizenkettő jelenti a ‘tanítványokat’, ezért az elhívott ember egy kell hogy legyen közülük, és innen már csak egy lépés a névcsere.⁴⁹ Lk 5,27–28-cal kapcsolatosan Norval Geldenhuys azt feltételezi, hogy Lévi sokat hallhatta Jézust prédikálni Kapernaumban és így jutott hitre.⁵⁰ Lévi is elhagyta mindenét – nemcsak pénzét, hanem életformáját is⁵¹ –, mint az első négy tanítvány, jóllehet nagy vagyonnal rendelkezhetett (ő volt a legvagyonosabb tanítvány).⁵² Lukács itt egy ugyanolyan radikális hívást és radikális választ mutat be, akárcsak az első tanítványok esetében.⁵³ Az evangélista az ἀνίστημι igével (*aoristos participium*) érzékelteti Lévi döntő szakítását régi életével, amelyet követ a tanítványi lét folytonosságára utaló ἀκολουθέω ige (*imperfectum indicativus*).

Mindhárom szinoptikus evangélista lejegyzí a vámszedő elhívását, és mindhárman a béna ember meggyógyítása után számolnak be az eseményről. Mindhárom esetben a vámszedő asztalnál ül az, akit Jézus elhív. Lévi azonnali válasza végleges szakítást jelent jövedelmező állásával („*a bűnös asztalközösséggel*”⁵⁴), hiszen a halászathoz vissza lehetett térni, de a vámszedő mesterséghez nem. Semmilyen más állásra nem számíthatott többet, mert senki sem alkalmazott volna egy korábbi vámszedőt.

A Mk 3,13–19 és Lk 6,12–16 igeszakaszokkal a következő fejezetben foglalkozunk.

2. Kiválasztás

A tanítványok elhívása és kiválasztása (Mk 3,13–14; Lk 6,12–13) mindkét igeszakaszban a hegyen történik. Több írásmagyarázó szerint ennek a ténynek inkább teológiai, mintsem földrajzi jelentősége van. A ‘hegy’ az isteni kinyilatkoztatás helye, az Istenhez való közelség jelképe.⁵⁵ A προσκαλέομαι ige (Károli fordítása: „*magához szólítá*”; pontosabb az új fordítás: „*magához hívta*”, vagy a RÚF 2014 „*odahívta*”) kilencszer fordul elő Márk evangéliumában; ezek közül nyolc esetben a tanítványok, a sokaság, vagy a százados hívására utal az ige használata, nevezetesen tanítás, vagy utasítás végett (3,23; 6,7; 7,14; 8,1; 8,34; 10,42; 12,43; 15,44). Mk 3,13-ban a προσκαλέομαι ige inkább a ‘hívni’, vagy ‘kiválasztani’ értelemben fordul elő, akárcsak Lk 6,13-ban (vö. ApCsel 2,39; 13,2; 16,10). Jézus azokat választotta ki, akiket akart. A kiválasztás egyesek szerint arra vonatkozik, hogy Mk

49. EDUARD SCHWEIZER, *The Good News According to Matthew*, trans. David E. Green (London: SPCK, 1976), 225–226.

50. NORVAL GELDENHUYS, *Commentary on the Gospel of Luke*. The New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988. 192.

51. Lévi a vámszedő asztaltól a messiási örömlakoma asztala felé tart: BOLYKI, *Jézus...* 106–107.

52. MORRIS, *Luke...* 131; JOHNSON, *Luke...* 97.

53. CRADDOCK, *Luke...* 76.

54. BOLYKI, *Jézus...* 105.

55. GÜNTHER BORNKAMM, „Der Auferstandene und der Irdische. Mt 28,16–20,” *Zeit und Geschichte*, Dankesgabe an Rudolf Bultmann zum 80. Geburtstag, hrsg. Erik Dinkler (Tübingen: Mohr, 1964), 171; E. SCHWEIZER, *Mark...* 81; LANE, *Mark...* 132; GRUNDMANN, *Markus...* 101; DÓKA, *Márk...* 65.

3,13-ban egy népesebb tanítványi sereg van jelen (vö. Lk 6,13),⁵⁶ mások szerint viszont ez a csoport azonos a tizenkét tanítvánnyal (vö. Mt 10,1).⁵⁷ Az elhívás a tanítványság fontos mozzanata, amelyet követett a Jézussal való közösség, együttléti periódusa, melyben Isten akaratát tanulták a kiválasztottak. A προσκαλέομαι ige egyes írásmagyarázók szerint az isteni kiválasztás jelzésére szolgál, míg mások szerint az isteni feladat betöltésére vonatkozik. Elsődlegesen az elhívást jelenti a tárgyalt ige, az elhívás pedig mindig egy konkrét feladatra nézve történik.

Lk 6,12–13-ban arról szerzünk tudomást, hogy Jézus a tanítványok kiválasztása előtt a hegyen imádkozott, sőt az egész éjszakát az Atyjával való beszélgetésben töltötte.⁵⁸ Sehoh máshol nem olvasunk arról, hogy Jézus ilyen hosszan imádkozott volna. Lukács számára fontos volt ezt megjegyezni, mert ezzel akarta kifejezni, hogy a tizenkettő kiválasztása isteni beleegyezéssel történt.⁵⁹ Jézus a lukácsi beszámoló szerint imádkozott életének sorsdöntő eseményei előtt vagy alatt⁶⁰ (vö. 3,21; 9,18.28–29; 11,1; 22,41). ApCsel 1,2 egyenlőséget teremt a Lk 6,12-ben található imádság és a Szentlélek vezetése között.⁶¹ Lukács megemlíti a kiválasztás után közvetlenül név szerint az apostolokat (Lk 6,14–16), mert ezzel is ki szeretné hangsúlyozni a küldetés fontosságát, amely személyes felelősséget jelent. Azért hív el Jézus tizenkét apostolt, hogy Isten új népet hozza létre általuk.

A márki προσκαλέομαι igét Lukács προσφωνέω-ra változtatja, de ennek csak akkor van értelme, hogyha Lukács csak a tizenkettőre gondolt, mint olyanokra, akik Jézussal felmentek a hegyre (vö. 6,17). A kiválasztás tényét Lukács az ἐκλέγω (9,35; 10,42; 14,7; vö. ApCsel 1,2.24; 6,5; 15,7; 22,25) igével fejezi ki, amely a LXX-ban akkor használatos, amikor Isten kiválasztja a szolgáit (vö. Num 16,5.7).⁶² Egyedül Lukács említi meg, hogy Jézus apostoloknak nevezte őket. Az 'apostol' főnév az ἀποστέλλω igéből származik. A sztoikus filozófiában a mesterét képviselő küldött felhatalmazásának gondolata vallásos jelentőséggel bővült. A cinikus vándorló tanító önmagát Zeusz által küldött heroldnak és példának tartotta. Az ἀποστέλλω ige így vált az isteni felhatalmazás terminus technicusává. Az ἀπόστολος szó legelőször a tengerészetben fordult elő, amikor is teherszállító hajót, vagy kiküldött flottát jelölt. Később tengerészeti expedíció parancsnokát, vagy tengeren túlra küldött gyarmatosító csoportot jelentett. Csupán egy idő elteltével kapcsolódott a gnosztikus körökben az ἀπόστολος szó jelentéséhez az isteni kijelentés küldötteinek fogalma. Az ἀποστέλλω ige a LXX-ban körülbelül hétszáz alkalommal fordul elő a *šalah* ige

56. TAYLOR, *The Gospel...* 230; JOSEF ERNST, *Das Evangelium nach Markus*, Regensburger Neues Testament (Regensburg: Friedrich Pustet Verlag, 1981), 113.

57. GRUNDMANN, *Markus...* 101; ROBERT P. MEYER, *Jesus and the Twelve: Discipleship and Revelation in Mark's Gospel* (Grand Rapids, Michigan: William Eerdmans Publishing Company, 1968), 147.

58. JOSEPH A. FITZMYER, *The Gospel According to Luke I–IX*. The Anchor Bible 28. Garden City, New York: Doubleday & Company, 1981. 125.

59. JERVELL, *Luke...* 87; FARKASFALVY DÉNES. *Bevezetés az újszövetségi szentírás könyveihez*. Budapest: Szent István Társulat, 1994. 128.

60. BOVON, *Lukas 1...* 280.

61. NOLLAND, *Luke 1...* 269.

62. MARSHALL, *Luke...* 238.

fordításaként. Az ἀπόστολος főnév csak 1Kir 14,6-ban jelenik meg (*šālūah*), ott pedig Ahija küldetéséről van szó, amikor kemény üzenetet kell tolmácsolnia Jeroboám kijelentést kérő feleségének. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy egyrészt az ἀποστέλλω ige nem intézményesített kinevezést jelent egy tisztségre, hanem felhatalmazást egy jól körülhatárolt feladat elvégzésére, másrészt pedig, ha a küldés feladattal van összekötve, akkor minden esetben a küldő személye a fontos. A rabbinikus judaizmusban a Misna kimondja, hogy valaki küldöttje olyan, mint ő maga. Ennek megfelelően a küldött a megbízójának felhatalmazottjává, helyettesévé vált (1Sám 25,40k; 2Sám 10,4.6). A klasszikus görög nyelvhasználattal ellentétben, az Újszövetségben az ἀπόστολος főnév csak általánosan jelöli a küldöttet és sajátosan az apostoli tisztségre vonatkozik. Lk 11,49 és ApCsel 14,14 kivételével Lukács az ἀπόστολος főnevet kimondottan a tizenkettőre vonatkoztatja. Őket Jézus hívta el erre a tisztségre, vele voltak a munkálkodása folyamán, nekik jelent meg a feltámadott Úr és ezért ők ismerték a legjobban mindazt, amit Jézus tanított. Mesterük felemeltetése előtt megígértetett nekik a Szentlélek, és parancsot kaptak az ige hirdetésére. Pünkösöd után beteljesedtek Szentlélekkel, és hitelesen tolmácsolták azt a hagyományt, amely a történeti Jézusig ment vissza. Lukács szerint nem létezett az apostolok mellett más független tekintély.⁶³

3. Következtetés

Vizsgálódásunk során láttuk, hogy Jézus elhívását és küldetését a tanítványok elhívása és kiválasztása követte. Jézus szuverén jogánál fogva hívta el és választotta ki a tanítványait. Elhívásuk némely beszámolóban emlékeztet az ószövetségi próféták elhívására. Tanítványainak nem kellett próbaidőt kiállniuk, mint a qumráni Igazság Tanítója követőinek, ugyanakkor nem is a törvény tanulmányozása végett nyertek elhívást, mint a rabbi-tanítványok. Jézus nem elméleti tanítás átadása végett hívta el tanítványait – akik közül egyesek Keresztelő János tanítványi seregéből kerültek hozzá –, hanem szolgálata folytatásáért. Elhívásuk során szakítaniuk kellett foglalkozásukkal, lakóhelyükkel, családtagjaikkal, egyszóval mindennel, de még saját életükről is le kellett mondaniuk.

Mindhárom szinoptikus evangélista feljegyezte kisebb-nagyobb eltérésekkel a tizenkét tanítvány névsorát (Mk 3,16–19; Mt 10,2–4; Lk 6,14–16; lásd még ApCsel 1,13). Figyelmesebb vizsgálódás után megállapítható, hogy mely tanítványok szerepelnek különböző névvel a felsorolásokban. Jézus tizenkét tanítványt hívott el, ezzel is jelezve, hogy igényt tart Izrael mind a tizenkét, a történelem során nagyrészt lemorzsolódott törzsére, és tanítványai által Isten régi-új népét gyűjti üdvösségre. A tanítványok között voltak szegények és gazdagok, és különböző mesterséget űzők sorából származók. Volt közöttük a Római Birodalmat fenntartások nélkül kiszolgáló vámszedő, és a zsidók radikális pártjához tartozó zelóta. Jézus mindezeket az embereket maga köré gyűjtötte és más emberekké formálta.

63. COLIN BROWN (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*. I. vol. Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1986. S. v. 'ἀποστέλλω' by E. von Eicken, H. Lindner, D. Müller, C. Brown, 126–129.

Sokan kérdőjelezték meg a tizenkettes tanítványi kör előállításának időpontját azt állítván, hogy az a húsvét utáni gyülekezet hitének, vagy Márk evangélista fantáziájának lecsapódása és húsvét előttre helyezése. Több feltételezés és vonzónak tűnő hipotézis ellenére sem vonható kétségbe, hogy a tizenkét tanítványt Jézus hívta el és választotta ki húsvét előtt. Kiválasztásuk egy nagyobb tanítványi körből történt. Nem mindenkinek kellett mindenét elhagyva követnie őt, mert sok letelepedett-tanítványa is volt, rajtuk kívül pedig nőtanítványai, akik vagyonukból szolgálva követték őt. A tanítványok földrajzilag Galileából származtak, és ebben utalást fedezhetünk fel a későbbi missziójukra.

Az elhívás jól meghatározott céllal történt. Az első feladat a Jézussal való együttlevés volt. Úgy lehettek vele tanítványai, ha egyrészt követték őt az úton, másrészt átvitt értelemben is követőivé váltak. Sok mindenre tanította őket együttléteik során, de a tanítványok nem értettek meg mindent azonnal. Tanításuk a szolgálatra nézve történt. Azért élvezhették Jézus közösségét, hogy felkészüljenek a kiküldésre, az igehirdetésre és a gyógyítások végrehajtására. A tanítványságnak ára is volt, mert fel kellett venniük a keresztet és szenvedniük kellett mesterükhöz hasonlóan.

Felhasznált irodalom

- ACHTEMEIER, Paul J. *Mark*, Proclamation Commentaries (Philadelphia, Pennsylvania: Fortress Press, 1975.
- BEAVIS, Mary Ann *Mark's Audience*, Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd / JSOT Press/, 1989.
- BEST, Ernest *Disciples and discipleship – studies in the Gospel according to Mark*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1986.
- BLACK, Carl Clifton *The Disciples according to Mark*, Sheffield: Sheffield Academic Press /JSOT/, 1989.
- BOLYKI János *Jézus asztalközösségei, Újszövetségi-patrisztikai kutatások I. kötet* (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Nyomdája, 1993.
- BONHOEFFER, Dietrich *The Cost of Discipleship*, London: SCM Press Ltd, 1988¹⁵.
- BORNKAMM, Günther *Jesus von Nazareth*, Urban-Bücher 19, Stuttgart: Kohlhammer, 1956. BARTH, GERHARD. „Matthew's understanding of the Law,” *Tradition and Interpretation in Matthew*, (eds.) Günther Bornkamm, Gerhard Barth & Heinz Joachim Held, trans. Percy Scott, London: SCM Press Ltd, 1963.
- BROWN, Colin (ed.) *The New International Dictionary of New Testament Theology*. 1. vol. Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1986. S. v. 'ἁποστέλλω' by E. von Eicken, H. Lindner, D. Müller, C. Brown, 126–137.

- BROWN, Raymond E., Karl P. DONFRIED, JOHN REUMANN (eds.), *Peter in the New Testament – A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, London: Geoffrey Chapman, 1973.
- BULTMANN, Rudolf *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 29, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966–1967.
- CARR, A. *The Gospel according to St. Matthew*, Cambridge: University Press, 1896.
- CARSON, Donald A. *When Jesus Confronts the World*, Leicester: Inter-Varsity Press, 1987.
- CRADDOCK, Fred B. *Luke*. Interpretation series: A Bible Commentary for Teaching and Preaching, Louisville, KY: John Knox Press, 1990.
- CREED, John Martin *The Gospel According to St. Luke* (London: Macmillan, 1942; reprint, London: Macmillan, 1957).
- CULLMANN, Oscar *Peter. Disciple-Apostle-Martyr: a historical and theological study*, London: SCM Press Ltd, 1953.
- DÓKA Zoltán *Márk evangéliuma*, Budapest: Ordass Lajos Baráti Kör, 1996.
- Donaldson, James „Called to Follow: A Twofold Experience of Discipleship in Mark,” **Biblical Theology Bulletin** 5, No. 1 (1975): 67–77.
- DUNN, James D. G. *Jesus’ Call to Discipleship*, Cambridge: University Press, 1992.
- FARKASFALVY Dénes *Bevezetés az újszövetségi szentírás könyveihez*. Budapest: Szent István Társulat, 1994.
- FILSON, Floyd Vivian *A Commentary on the Gospel According to St. Matthew*, London: Adam & Charles Black, 1971.
- FITZMYER, Joseph A. *Luke the Theologian*, London: Geoffrey Chapman, 1989.
- FITZMYER, Joseph A. *The Gospel According to Luke I–IX*. The Anchor Bible 28. Garden City, New York: Doubleday & Company, 1981.
- FRISCH, Helga „Was Petrus eine Frau? Die Geschichte von der Jüngerin Simone,” *Petrus, der Fels des Anstoßes*, hrsg. Raul Niemann. Stuttgart: Kreuz Verlag, 1994.
- GELDENHUYS, Norval *Commentary on the Gospel of Luke*. The New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988.
- GUELICH, Robert A. *Mark 1–8:26*, Word Biblical Commentary 34A, Dallas, Texas: Word Books, 1989.
- HAGNER, Donald A. *Matthew 1–13*, Word Biblical Commentary 33A (Dallas, Texas: Word Books, 1993).
- HENGEL, Martin *The Charismatic Leader and His Followers*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1981.

- HERRENBRÜCK, Fritz *Jesus und die Zöllner*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 41, Tübingen: J. C. B. Mohr / Paul Siebeck/, 1990.
- HOGBEN, Rowland *Vocation*, London: The Inter-Varsity Fellowship, 1944.
- JERVELL, Jacob *Luke and the people of God*, Minneapolis, Minnesota: Augsburg Publishing House, 1972.
- KÁLVIN János *Evangéliumi harmónia. Magyarázat Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Fordította Rábold Gusztáv. I. kötet Kolozsvár: [s. n.], 1939.
- KELBER, Werner H. „Apostolic Tradition and the Form of the Gospel,” *Discipleship in the New Testament*, ed. by Fernando F. Segovia, Philadelphia: Fortress Press, 1985.
- LAGRANGE, Marie-Joseph *Évangile selon saint Marc*, Études Bibliques, Paris: J. Gabalda, 1947⁸.
- LEANAY, A. R. C. *A Commentary on the Gospel according to St. Luke* (London: Adam & Charles Black, 1958.
- LUZ, Ulrich *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband, Mt 1–7*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 1/1. Zürich, Einsiedeln, Köln: Benziger Verlag, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1985.
- MARSHALL, I. Howard *The Gospel of Luke. A Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary. Exeter: The Paternoster Press, 1978.
- MORRIS, Leon *Luke*, Leicester: Inter-Varsity Press; Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1990.
- MORRIS, Leon *The Gospel According to Matthew*, Pillar New Testament Commentary, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1992.
- NOLLAND, John *Luke 1–9:20*. Word Biblical Commentary 35A. Dallas, Texas: Word Books, 1989.
- PESCH, Rudolf „Der reiche Fischfang, Lk. 5,1–11/John 21,1–14. Wundergeschichte – Berufungserzählung – Erscheinungsbericht,” *Kommentare und Beiträge zum Alten und Neuen Testament*, Düsseldorf: Patmos, 1969.
- PLUMMER, Alfred. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to S. Luke*. The International Critical Commentary. Edinburgh: T. & T. Clark, 1964⁸.
- RHOADS, David and DONALD Michie *Mark as Story*, Philadelphia: Fortress Press, 1982.
- RIDDERBOS, Herman N. *Matthew*, trans. Ray Togtman (Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1987.

- SCHMITHALS, Walter Das Evangelium nach Markus, 2/1 Kapitel 1–9,1. Ökumenischer Taschenbuchkommentar zum Neuen Testament, Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus Gerd Mohn, und Würzburg: Echter Verlag, 1979.
- SCHULZ, Anselm *Nachfolgen und Nachahmen: Studien über das Verhältnis der neutestamentlichen Jüngerschaft zur urchristlichen Vorbildethik*, Studien zum Alten und Neuen Testament 6, München: Kösel, 1962.
- SCHWEIZER, Eduard *The Good News According to Luke*. Translated by David E. Green. London: SPCK, 1984.
- SCHWEIZER, Eduard *Lordship and Discipleship*, London: SCM Press Ltd, 1960.
- SCHWEIZER, Eduard *The Good News According to Matthew*, trans. David E. Green, London: SPCK, 1976.
- SHINER, Whitney Taylor *Follow Me! Disciples in Markan Rhetoric*, SBL Dissertation Series 145, Atlanta: Scholars Press, 1995.
- STEINHAUSER, Michael G. „Part of a ‘call story’ [Mk 10:50],” **The Expository Times** 94 (Apr 1983): 204–206.
- THEISSEN, Gerd *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 19, Tübingen: J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, 1989³.
- THIEDE, Carsten Peter *Simon Peter*, Exeter, The Paternoster Press, 1986.
- VARGA Zsigmond J. „Jézus a tanító,” **Theologiai Szemle**, új folyam XXVIII. 1. szám, (1985. jan–febr.): 1–6.
- VINCENT, John James *Disciple and Lord: The Historical and Theological Significance of Discipleship in the Synoptic Gospels*, Dissertation zur Erlangung der Doktorwuerde der Theologischen Fakultät der Universität Basel, Sheffield: Sheffield Academy Press, 1976.
- WEEDEN, Theodore J. *Mark – Traditions in Conflict*, Philadelphia: Fortress Press, 1971.
- WILKINS, Michael James *Following the Master: discipleship in the steps of Jesus*, Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publishing House, 1992.